

AYKUT KENCE'NİN İZİNDE: BİLİM EMEKÇİLERİ NE YAPMALI?

Mehmet Somel

Doç. Dr., Ortadoğu Teknik Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Biyolojik Bilimler Bölümü, Ankara
e-posta: msomel@meu.edu.tr

Nazlı Somel

Eğitim Bilimci

Fotoğraf 1. Aykut Kence, 2. Evrim, Bilim ve Eğitim Sempozyumunda sunum yapıyor.

Türkiye'de 80 bine yakın profesör, doçent ve doktor öğretim üyesi çalışıyor. Öğretim görevlileri ve araştırma görevlileri eklendiğinde rakam 160 bine dayanıyor. Nüfusa oranlandığında, zengin ülkelere kıyasla düşük bir rakam. Ama asıl eksik nicelikte değil, nitelikte.

Hayal edin. 160 bin bilim emekçisinin,

- Etkin bilimsel araştırma yapabildiği, sürekli yeni araştırma konuları keşfettiği, bilimsel araştırmanın niteliğini sürekli yükseltmek çabasında olduğu,
- Her kademede örgün eğitimin kalitesini artırmak için uğraştığı,
- Bilimsel bilgi birikimi ışığında toplumsal sorunların çözümüne yardımcı olmak için sistematik biçimde mücadele ettiği bir Türkiye... Bu başka bir ülke olurdu.

Bu hedefe ulaşmanın iki koşulu var. Nesnel koşulu, Türkiye'nin kamucu bir ekonomiyi ve toplumcu bir siyaseti benimsemesi ve bilim emekçilerini bu yönde teşvik etmesi. Öznel koşulu ise bilim emekçilerinin kamucu bilinçle donanmaları ve hem akademik hem siyasi örgüt-

lenmelere sahip olmaları. Üniversitelerin ve toplumun değişimi yönünde sağlıklı ve sonuç alıcı bir mücadele için örgütlenmek şart. Tek başına bilimsel üretim yapılmadığı gibi, siyaset de yapılamaz.

Bu genel doğruya rağmen yakın tarihimize baktığımızda, iz bırakan bilim emekçilerinin çoğunlukla yalnız başına mücadele eden, Türkiye'de bilimin gelişmesi ve topluma ulaşması için genelde tek başına çalışan kişiler olduğunu görüyoruz. Onların kısıtlı kaynaklarla ve yalnız başlarına başarabildikleri, yarının örgütlü bilim emekçilerinin başarabileceklerinin enginliğini ortaya koyuyor.

Bu yazıda böyle bir ismi, bir dönem bu yazının iki yazarının da hocası ve danışmanı olan Aykut Kence'yi tanıtmak istiyoruz. 2019 onu kaybedişimizin beşinci yılı. Aykut Kence, bilimsel üretkenliğinin çok yönlü ve toplumcu niteliğiyle öncülük etmiş bir bilim emekçisiydi.

Aykut Kence ODTÜ'de 1970'li yıllarda, ABD'deki doktorasının ardından göreve başlamıştı. Doktorasında böcek modelleri kullanarak popülasyon genetiği çalışmıştı; Türkiye'ye döndükten sonra da popülasyon genetiği ve evrimsel biyoloji alanlarında çalışmalarını sürdürdü. Sirke sineği, karasinek, nohut, insan, keçi gibi farklı türlerde genetik çeşitlilik ve evrimsel dinamikleri inceledi. 1990'lardan itibaren ise ağırlıklı Türkiye'nin bal arısı türlerinin genetik, morfolojik ve davranışsal çeşitliliğini araştırdı. Lisans döneminden sınıf arkadaşı ve sonrasında eşi ve meslektaşı olan Meral Kence ile beraber yürüttükleri çalışmalarda, yöntemlerini sürekli geliştirmek, hem eski hem yeni soruları hep daha etkili araçlarla cevaplamak için çaba sarf ettiler.

Aykut Kence'nin yürüttüğü bilimsel çalışmalar zengin bir içeriğe sahipti; sineklerde eş seçme davranışı gibi genel evrimsel sorulardan, Türkiye'nin yerel gen kaynakları veya bal arısı koloni kayıpları gibi yerel ve pratik sorunlara kadar geniş bir alanda çalıştı. Ağır sağlık sorunlarına rağmen bilimsel üretim motivasyonu hiç düşmedi ve dolu dolu çalıştı. Beri yandan, Aykut Hoca'nın çalışmalarını veya kendisini abartmak gibi bir eğilimi de hiç olmadı. Türkiye'nin mütevazı koşullarında üretbildiklerimizin sınırlı olduğunun, zengin ülkelerdeki göz alıcı bilimsel gelişmeleri hep geriden takip ettiğimizin farkındaydı. Aykut Hoca'nın çalışmalarının çoğunluğunun, internetin yaygın olmadığı ve bilimsel yayınlara erişimin çok daha meşakkatli olduğu, aynı zamanda bi-

limsel araştırma desteklerinin günümüze kıyasla ciddi ölçüde sınırlı olduğu 2000'ler öncesinde istem aldığı da unutulmamalı.

Aykut Kence bu çalışmaların Türkiye'de yürütülmesinin ve bu süreçte yeni bilim insanları yetişmesinin önemini farkındaydı. Muhtemelen başlıca motivasyonu da buydu. Nitekim Türkiye'nin bugünkü evrimsel biyolog neslinin önemli bir bölümü Kence laboratuvarından geçmiştir. Bugün Van'dan İzmir'e kadar birçok üniversitede görev yapmakta olan onlarca evrimsel biyolog ve popülasyon genetikçisinin yetişmesinde Aykut Hoca'nın emeği var.

Azimli, sebatkâr, aynı zamanda mütevazı bir bilim insanı. Bu sıfatlar ülkemizde 20. yüzyılda yetişip hizmet vermiş birçok bilim insanını tarif edebilir.

Aykut Kence'nin bizce ayırt edici özelliği ise bilimsel bilgi birikimini toplum hizmetine sunmak konusundaki ısrarlı ve çok yönlü çabasıdır.

Bunun birkaç iyi bilinen örneğini hatırlatmak istiyoruz. Biri, 1986 Çernobil Faciası sonrası Türkiye'de radyasyonun etkileri hakkında yürüttüğü kampanyaydı. Turgut Özal dönemi bürokratları ekranlarda çay içip halkı çayda radyasyon tehlikesi olmadığına inandırmaya çalışırdı, Aykut Kence, ODTÜ Kimya Bölümü'nden İnci ve Ali Gökmen gibi bilim insanları ile beraber konuyu sistematik olarak araştırmaya girişti. Bunun için Karadeniz çaylarında radyasyon seviyelerini sistematik biçimde ölçtüler, Türkiye Atom Enerjisi Kurumu'nun tespitlerindeki açıkları ortaya koydular, radyasyondan korunmak için alınabilecek önlemleri belirlediler. Titizlikle yürüttükleri bu çalışmalar hem bilimsel bir makalede işlendi (Gökmen ve ark. 1995), hem de medya yoluyla halka da taşındı. Bu çabaları, en azından ulaşabildikleri kesimlerde doğmamış bebekleri ve çocukları radyasyonlu çay kaynaklı ek kanser riskinden korumuş olmalı.

İkinci bir örnek, arı hastalıkları ve arı çeşitliliği üzerine çalışmalarının sonuçlarını arıcılarla sürekli paylaşması ve arıcılık politikalarının doğru yönde geliştirilmesi yönündeki çabalarıydı. Aykut Kence laboratuvarı 20 yıla yayılan çalışmaları sonucu Anadolu'nun kuzeydoğusu, güney-güneydoğusu, orta-batısı ve Trakya'da farklı arı soylarının yaşadığını ve bunların yerel adaptasyonlara sahip olduklarını göstermişti. Aykut Hoca bu bilimsel sonuçları arı yetiştiricilerine ulaştırmak için her fırsatı değerlendiriyor, Türkiye'nin farklı yerlerinde arıcılara seminerler veriyordu. Dışarıdan arı ithalinin ve kontrolsüz bir ana arı piyasası oluşmasının olası zararlı sonuçlarını anlatıyordu. Aynı zamanda çiftçilerin pestisit kullanımının arılar üzerindeki olumsuz etkilerinin tarıma olumsuz geri dönüşlerini sürekli hatırlatıyordu.

Aykut Kence'nin ismiyle özdeşleşen bir diğer konu ise biyolojik evrim kuramının öğretilmesiydi. 1980'lerde Özal'ın tarikatçı Millî Eğitim Bakanı Vehbi Dinçerler'in

Fotoğraf 2. Aykut Kence'nin aramızdan ayrılışının 5. yılı anısına öğrencilerinin hazırladığı hatıra masası

girişimiyle, MEB'de evrim karşıtı bir kampanya başlatılmıştı. 1980'ler ve 90'lar boyunca biyolojik evrim, ortaokul ve lise eğitim müfredatlarından ya çıkarılmıştı ya da ayakları havada bir içerikle sunulmaya başlanmıştı. Aynı dönemde Adnan Oktar ve Fethullah Gülen gruplarının evrim karşıtı şiddetli propagandalarına tam boy alan açılmıştı. Sivas katliamının yaşandığı, Turan Dursun, Bahriye Üçok, Uğur Mumcu gibi isimlerin öldürüldüğü bir ortamdı. 1990'ların bu terörize ortamında Aykut Kence, evrim karşıtı grupların argümanlarının ABD'deki evangelistlerden ithal olduğunu deşifre etmek ve evrim öğretiminin önemini anlatmak için her fırsatı kullandı (Somel ve ark. 2007). Faaliyetlerini yakından takip etti, çeşitli platformlarda bunlarla tartıştı, yazılar yazdı. Ölüm tehditleri aldı; yılmadı. Aynı zamanda Türkiye'de evrim karşıtlığının durumu ve kaynakları üzerine bilimsel çalışmaları da destekledi (ör. Peker ve ark. 2010). Bunlar arasında birimizin (Öztürkler Somel 2005) yüksek lisans tezine verdiği destek de bulunuyor. Söz konusu çalışma için Aykut Hoca 1970'lerden beri derlediği çok sayıda belge ve biyoloji ders kitabını paylaşmıştı. Araştırmanın sonuçları, 20. yüzyıl boyunca ders kitaplarında evrim konusunun işleniş biçim ve düzeyinin gelişen bilimsel bilgi birikimi tarafından değil, siyasi süreçler tarafından belirlendiğini ortaya koymuştu.

Aykut Hoca Türkiye'de evrim karşıtlığının kökten aşılmasının eninde sonunda siyasi bir mesele olduğunun farkındaydı. Yine de bilim insanı sorumluluğuyla, evrimsel biyolojiyi topluma bugünden başlayarak en doğru biçimde anlatmak için sürekli uğraş gösterdi. Bunlar arasında önemli bir evrimsel biyoloji ders kitabının çeviri editörlüğünü üstlenmek (Douglas Futuyma, "Evrim") ve çok sayıda popüler bilim toplantısında evrimsel biyoloji hakkında seminerler vermek de vardı.

Fotoğraf 3. Boğaziçi Üniversitesi'nde gerçekleştirilen Evrim, Bilim ve Eğitim Sempozyumu'ndan bir görüntü

1990'larda ODTÜ'de biyoloji öğrencilerinin düzenlemeye başladıkları evrim konulu seminerler, kendisinin teşvikiyle 2000'lerde geniş katılımlı etkinliklere dönüştü. Ankara'da dört üniversitede organize edilen yoğun katılımlı "evrim konferansları" daha ileride yapılacak sempozyumların başlangıcı oldu. Ölümünün ardından bölüm öğrencilerinin Aykut Kence Evrim Konferansı adını verdikleri bu serinin 13.sü 2019'da düzenlendi.

Aykut Hoca, atlatamadığı son hastalığına İstanbul'da düzenlenen IV. Evrim, Bilim, Eğitim Sempozyumu'na katılmak için çıktığı seyahatten sonra yakalanmıştı. Sempozyum için Alfred Russel Wallace hakkında bir sunum hazırlamıştı. Sağlığı nedeniyle yolculuk yapmaması ve bu toplantıya katılmamasını salık verenlere ise "Ne yani, evde mi oturacağım" diye çıkıştığı söylenir.

Bizce Aykut Kence'nin en değerli katkılarından biri de evrimsel biyolojiyi ve uygulamalarını topluma etkili biçimde aktarabilmenin asıl yolunun öğretmenlerin eğitiminden geçtiğini bilmesi ve öğretmen yetiştirme yönündeki çabalarıydı. ODTÜ'de bugün Fen Bilgisi Öğretmenliği Bölümü için zorunlu ders statüsünde açılan "Evrime Giriş" dersi Aykut Hoca'nın ısrarlı girişimiyle başlamıştır.

Aykut Kence'nin ismi kendi adına düzenlenen popüler bilim toplantılarının yanı sıra, Ekoloji ve Evrimsel Biyoloji Derneği'nin her yıl verdiği Aykut Kence Öğrenci Ödülü'nde de yaşıyor.

Kence, genç yaşından itibaren muzdarip olduğu ağır sağlık sorunlarına rağmen son nefesine kadar Türkiye'de bilimsel üretimin geliştirilmesi ve bilimsel bilginin toplum yararına kullanımı için, çok farklı düzlemlerde mücadele etti. Eşi Meral Kence, diğer meslektaşları ve öğrencileriyle beraber yürüttü bu mücadeleyi. Ancak birçok adımında enerjisini şahsına ait büyük heyecanı ve direngenliğinden aldığını söylemek yanlış olmaz. Büyük ve güzel bir insandı ama çoğunlukla yalnız bir aydıydı. ODTÜ Öğretim Elemanları Derneği ve Eğitim-Sen gibi yerel mesleki örgütlerin ötesinde örgütlü değildi. Sosyalist siyasete sempatik ama mesafeli dururdu.

Bugün bizler onun mücadelesini hem genişletmek hem derinleştirmek istiyoruz. Koşullarımız bazı açılardan 40 yıl öncesine göre daha kolay, başka açılardan daha zor. Örneğin "bilim emekçisinin topluma karşı sorumlulu-

ğu" 40 yıl önce sorgulanmayan bir tespit idi, bugünse cansiperane bir ideolojik kavga konusu. Bu meydan okuyucu ortamda bilim emekçilerinin bilimsel ve toplumsal mücadeleleri, kendi şahsi heyecanları, zekâları ve direngenliklerinin ötesine geçmeye mecbur. Aykut Kence'nin izinde ama daha güçlü ve örgütlü adımlarla ilerlemeliyiz. Türkiye'nin bilime ve kalkınmaya, bunlar için de kamucu bir düzene ihtiyacı var.

KAYNAKLAR

- Gökmen, İ.G., Birgül, O., Kence, A., Gökmen, A. (1995). Chernobyl radioactivity in Turkish tea and its possible health consequences. *Radioanalytical and Nuclear Chemistry*, 198, 487-497.
- Öztürkler, R.N. (2005). Türkiye'de biyolojik evrim eğitiminin sosyolojik bir değerlendirmesi. Yüksek lisans tezi, Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi, tez no: 159738.
- Peker, D., Cömert, G., Kence, A. (2010). Three decades of anti-evolution campaign and its results: Turkish undergraduates' acceptance and understanding of the biological evolution theory. *Science and Education*, 19, 739-755.
- Somel, M., Somel, R.N.Ö., Kence, A. (2007). Turks fighting back against anti-evolution forces, *Nature*, 445, 147.